

ANDRZEJ GULCZYŃSKI (Poznań)

Ministerstwo byłej Dzielnicy Pruskiej (1919 - 1922) *

I. Uwagi wstępne. Wprowadzenie. II. Utworzenie Ministerstwa i jego zadania. III. Minister b. Dzielnicy Pruskiej. 1. Stosunek do władz centralnych. 2. Zakres władzy. 3. Kierownik Ministerstwa. IV. Organizacja wewnętrzna. 1. Zastępca Ministra w Warszawie i Jeneralny Zastępca Ministra w Poznaniu. 2. Podsekretariaty stanu. 3. Departamenty i wydziały. 4. Inne instytucje działające w ramach Ministerstwa. 5. Siedziba. V. Działalność Ministerstwa. VI. Likwidacja Ministerstwa. VII. Uwagi końcowe.

I

W obszernej literaturze dotyczącej dziejów Drugiej Rzeczypospolitej nie ma do tej pory opracowania poświęconego Ministerstwu byłej Dzielnicy Pruskiej. Poza Krzysztofem Dembskim¹ zarówno historycy, jak i prawnicy przedstawiali to zagadnienie niemal wyłącznie na podstawie ustawy tworzącej Ministerstwo². Poznanie przyczyn oraz przebiegu utworzenia Ministerstwa, jego struktury i działalności wymaga wykorzystania szerszej podstawy źródłowej. Intencją autora było przedstawienie tych właśnie zagadnień na podstawie wszystkich aktów prawnych dotyczących Ministerstwa, a więc także wydanych przez Ministra b. Dzielnicy Pruskiej lub w jego imieniu. Wykorzystano zatem źródła prawa oraz inne akty i informacje ogłoszone w Dzienniku Praw Królestwa Polskiego (DzPKP), Dzienniku Praw Państwa Polskiego (DzPPP), Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej (DzURP), Monitorze Polskim (MP), Tygodniku Urzędowym Naczelnej Rady Ludowej (TU NRL), Tygodniku Urzędowym (TU), Dzienniku Urzędowym Ministerstwa b. Dzielnicy Pru-

* Niniejszy tekst został napisany na seminarium prof. dra hab. Witolda Maisla.

¹ K. Dembski, *Wielkopolska w początkach II Rzeczypospolitej. Zagadnienia prawnoustrojowe*, Poznań 1972.

² Ustawa z dnia 1 sierpnia 1919 r. o tymczasowej organizacji zarządu b. dzielnicy pruskiej (DzPPP nr 64 z 12 VIII 1919 r. poz. 385), dalej w skrócie: ustawa sierpniowa.

skiej (DzUMbDP), Urzędowej Gazecie Szkolnej, a także opublikowane dotychczas opracowania, z których większe znaczenie mają artykuły zamieszczone w „Przeglądzie Administracyjnym” wydawanym w Poznaniu w latach 1920 - 1922.

Podczas I wojny światowej znacznie rozluźniły się i osłabły rządy pruskie na ziemiach polskich. Społeczeństwo polskie wykorzystało to, wzmacniając poważnie własną organizację. Już na początku wojny powstało tzw. Koło Międzypartyjne, które w 1916 r. przekształciło się w Tajny Międzypartyjny Komitet, a w lipcu 1918 r. w Centralny Komitet Obywatelski. Tuż przed kapitulacją Niemiec CKO wyłonił siedmioosobowy Wydział Wykonawczy, na którego polecenie zaczęły powstawać komitety powiatowe. Został on później przemianowany na Komisariat Naczelnej Rady Ludowej, który zajął się przygotowaniami do wyłonienia samej Rady. Jednocześnie powstawała cała sieć rad robotniczych i żołnierskich. Na początku grudnia 1918 r. obradował w Poznaniu Sejm Dzielnicowy reprezentujący ludność polską z całej Rzeszy Niemieckiej. Wezwano wówczas do utworzenia polskiego rządu koalicyjnego oraz wybrano Naczelną Radę Ludową, a następnie jej organ wykonawczy, Komisariat. Objął on kierownictwo spraw polskich na całym obszarze zaboru pruskiego. Liczono się z możliwością walki, jednak rozwiązanie sprawy Wielkopolski pozostawiano do rozstrzygnięcia traktatowi pokojowemu. W końcu grudnia rząd pruski przeciwstawił się zamiarom objęcia zaboru pruskiego wyborami do Sejmu, wyznaczonymi przez Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego i rząd warszawski. Kilka dni później przyjazd do Poznania Ignacego Paderewskiego stał się bezpośrednią przyczyną wybuchu powstania wielkopolskiego.

W dniu 8 stycznia 1919 r. Komisariat NRL przejął oficjalnie władzę na wyzwolonym obszarze. W wyniku walk powstańczych zajęto większą część Wielkopolski. Komisariat uważał się za najwyższą władzę na terenie b. dzielnicy pruskiej, natomiast władze polskie w Warszawie były zdania, że Komisariat sprawuje władzę na części państwa niemieckiego. Stanowiska te nie były zresztą jasno sformułowane. Na początku czerwca 1919 r. przeprowadzono w Wielkopolsce wybory do sejmu polskiego. Duży udział w wyborach świadczył o uznaniu jedności całej Polski. W końcu czerwca podpisano traktat pokojowy, który określił m.in. zachodnią granicę Polski. Powołując się na jego postanowienia (co wielokrotnie wytykano jako błąd) przyłączono b. dzielnicę pruską do Państwa Polskiego. Uznano za obowiązujący system prawa stworzony przez Komisariat NRL i utworzono dla przejęcia tych terenów oraz likwidacji administracji pruskiej Ministerstwo b. Dzielnicy Pruskiej³.

³ K. Dembski, o.c., s. 50 i n.; *Dzieje Polski*, red. J. Topolski, Warszawa 1931, s. 623 - 632.

II

Mimo trudnej sytuacji militarnej i nie wyjaśnionego położenia na gruncie międzynarodowym Komisariat NRL już 24 stycznia 1919 r. wyraził swój stosunek odnośnie do połączenia ziem polskich. Komisariat pragnął złączenia zaraz po zniknięciu zewnętrznych przyczyn hamujących. W liście do Prezydenta Ministrów Ignacego Paderewskiego Komisariat wyraził jednoznacznie swą wolę dostosowania działalności „do czynności rządu [polskiego]” oraz „dostosowania urzędów do norm Rzeczypospolitej Polskiej”⁴. Komisariat proponował niezwykle rozwiązanie — wysłania „reprezentanta” do Warszawy i przyjęcia przedstawicieli poszczególnych ministerstw jako „pracowników” Komisariatu.

W miesiąc później, 26 lutego, czterej komisarze: ks. Stanisław Adamski, Wojciech Korfanty, Adam Poszwiński i Władysław Seyda na podstawie uchwały „Komisariatu łącznie z Prezydium Naczelnej Rady Ludowej z dnia 26 lutego 1919 r.” wydali oświadczenie, z którego wynika, że Komisariat zamierzał wówczas przekazać swą władzę administracyjną w ręce rządu w Warszawie. Miało to nastąpić po przyłączeniu b. zaboru pruskiego do Państwa Polskiego na mocy rozstrzygnięcia kongresu pokojowego⁵. W myśl pisma Komisariatu nawiązano pierwsze kontakty na szczeblu ministerialnym. Ujawniły one jednak znaczne różnice poglądów obu stron na proces zjednoczenia.

W końcu marca (24 III 1919 r.) Komisariat wystosował „do rządu polskiego w Warszawie” dwa pisma. W pierwszym przypomniano genezę Naczelnej Rady Ludowej, objęcie władzy przez Komisariat oraz wydaną przed miesiącem deklarację o przekazaniu władzy rządowi polskiemu. W piśmie zwrócono uwagę na to, że złączenie ziem polskich nastąpi niebawem i to nie tylko Poznańskiego, ale także Prus i Śląska. Komisariat proponował utworzenie organu władzy państwowej z mandatu rządu polskiego, który w momencie ustalenia granic przejąłby władzę administracyjną na przyłączonych, lecz dotychczas nie wyzwolonych ziemiach. Zgodnie bowiem z deklaracją z 24 lutego z chwilą podjęcia przez konferencję pokojową decyzji o złączeniu b. zaboru pruskiego z Polską „władza Komisariatu NRL upada”. Odrębność ustawodawstwa, ustroju administracji państwowej i samorządu, przerwanie „nici łączących z Berlinem” wymagały, zdaniem Komisariatu, natychmiastowego utworzenia organu złożonego z ludzi znających stosunki w b. zaborze pruskim. W piśmie⁶ wyliczono także zadania, jakie powinien realizować powołany

⁴ Zob. K. Dembski, o.c., s. 106, 107.

⁵ Ibidem, s. 108.

⁶ Ibidem, s. 110.

do tego organ. Poinformowano również o podjęciu przez Komisariat pracy nad przejęciem Prus i Śląska.

W trzy dni później, 27 lutego, odbyło się posiedzenie Rady Ministrów, w którym uczestniczyli: ks. S. Adamski, W. Korfanty i W. Seyda. Pierwszy z komisarzy zgłosił wniosek o powołanie nowego organu dla przejęcia całego b. zaboru pruskiego z rąk Komisariatu lub powierzenie zadań wymienionych w omawianym piśmie Komisariatowi, który miałby sprawować władzę — nie tylko administracyjną — po zjednoczeniu ziem polskich. We wniosku tym pojawia się więc nowa koncepcja. Komisariat chciałby zachować, a nawet rozszerzyć posiadaną władzę, nie naruszając jednak jednolitości państwa. Minister Wojciechowski zaproponował natomiast przyjęcie dla Wielkopolski rozwiązania zastosowanego już w stosunku do Galicji⁷. Kandydaturę delegata i członków rady przybocznej miałyby przedstawiać czynniki miejscowe. Minister Supiński aprobując projekt Wojciechowskiego zaproponował, aby przy generalnym delegacie ustanowić delegatów poszczególnych ministrów, których zadaniem byłoby m. in. zmierzanie do przejęcia administracji b. zaboru pruskiego. Przedstawiciele Komisariatu NRL dążyli jednak do utrzymania odrębności administracyjnej b. zaboru pruskiego. Swe stanowisko uzasadniali tym, że w b. zaborze pruskim funkcjonuje odmienne ustawodawstwo, a ponadto ziemie te zamieszkuje również ludność niemiecka⁸. Po dyskusji Rada Ministrów postanowiła powierzyć Komisariatowi NRL sprawę utworzenia organu, który przyjąłby po rozwiązaniu NRL władzę w b. zaborze pruskim. Kwestię tę pozostawiono do rozstrzygnięcia podczas obrad Rady Ministrów po podpisaniu i ogłoszeniu traktatu pokojowego. Wtedy też rozstrzygnięty miał być problem, czy organ utworzony po likwidacji NRL przejmie wszystkie jej kompetencje i całą władzę, a więc czy zostanie utrzymana autonomia ziem b. zaboru pruskiego⁹.

Sprawami złączenia ziem polskich interesował się także Sejm Ustawodawczy. Na 45 posiedzeniu w dniu 4 czerwca 1919 r. uroczyście powitano posłów z Poznańskiego, wybranych podczas niedawnych wyborów. Zgłoszono wówczas wniosek o prowadzenie rozmów z posłami z Poznańskiego, a nie z Komisariatem NRL¹⁰. Złożono także wniosek adresowany do rządu w sprawie przejęcia b. dzielnicy pruskiej¹¹. Sejm przyjął oba wnioski¹² i odtąd sprawy włączenia b. zaboru pruskiego do Rzeczy-

⁷ Por. rozporządzenie Rady Ministrów z 7 marca 1919 r. w przedmiocie administracji państwowej w Galicji (DzPPP nr 24 z 1919, poz. 240).

⁸ A. Kucner, *Zabór pruski w zaraniu odbudowy państwowości polskiej po pierwszej wojnie światowej w latach 1918-1920*, w: *Studia z historii Powstania Wielkopolskiego 1918/1919*, red. Z. Kaczmarczyk, Poznań 1962, s. 39.

⁹ Ibidem, s. 41.

¹⁰ Zob. Druk Sejmowy nr 605, w: *Druki Sejmowe*, Warszawa 1919-1922.

¹¹ Zob. Druk Sejmowy nr 604.

¹² Sprawozdanie Stenograficzne z XLV Posiedzenia Sejmu Ustawodawczego (dalej w skrócie: SS z...PSU) z dnia 4 czerwca 1919 r., łam 78 i 80.

pospolitej toczyły się jakby na dwóch płaszczyznach: Komisariat NRL — rząd i posłowie z Poznańskiego — inni posłowie w ramach Komisji Administracyjnej, a następnie całego Sejmu Ustawodawczego.

Na posiedzeniu Rady Ministrów w dniu 10 lipca rozpatrywano projekt przygotowany przez Komisariat NRL dotyczący „Generalnej Delegatury dla ziem b. zaboru pruskiego”. Złożenie tego projektu uznano za ostatni etap walki prowadzonej przez Narodową Demokrację przy pomocy Naczelnej Rady Ludowej o utrzymanie autonomicznego stanowiska b. zaboru pruskiego w stosunku do rządu centralnego¹³. Podczas dyskusji wysunięto wiele propozycji, które przewidywały różne rozwiązania problemu. Podsumowania dokonał Minister Spraw Wewnętrznych S. Wojciechowski, który opowiedział się za powołaniem drogą ustawową „Ministra dla b. zaboru pruskiego”. Rezultatem dyskusji był projekt „Ustawy o tymczasowej organizacji zarządu b. dzielnicy pruskiej”, który wpłynął na 102 posiedzenie Rady Ministrów, a po wprowadzeniu wielu poprawek redakcyjnych został przesłany do Sejmu i skierowany do Komisji Administracyjnej¹⁴.

Sprawa nabrała bardzo szybkiego biegu. Już następnego dnia, tj. 29 lipca, zebrała się sejmowa Komisja Administracyjna, która „podzielając motywy Ministerstwa” przyjęła przedstawiony przez Ministra Spraw Wewnętrznych projekt i zaproponowała kilka poprawek. Jeszcze na posiedzeniu Sejmu w dniu 1 sierpnia 1919 r. projekt wywołał dyskusję. W końcu ustawa została przyjęta większością głosów¹⁵. Tekst ustawy ogłoszono w DzPPP nr 64 z 12 sierpnia 1919 r. poz. 385. Została więc prawidłowo promulgowana. Jednakże promulgacja ustawy sierpniowej w DzPPP nie wystarczała do uzyskania mocy obowiązującej, gdyż wszystkie prawa, które miały obowiązywać w b. dzielnicy pruskiej musiały być opublikowane w Tygodniku Urzędowym¹⁶. Tekst ustawy sierpniowej o b. dzielnicy pruskiej został opublikowany dopiero w dziale informacyjnym Tygodnia Urzędowego nr 67 z 18 listopada 1919 r. Ustawa sierpniowa została także ogłoszona w DzUMbDP nr 3 z 1920 r. w dekreście Ministra b. Dzielnicy Pruskiej z 17 stycznia 1920 r. o przejęciu ziem przyznanych Polsce traktatem wersalskim.

16 sierpnia 1919 r. Naczelnik Państwa mianował Ministrem b. Dzielnicy Pruskiej posła Władysława Seydę¹⁷, który pełnił dotychczas funkcję jednego z Komisarzy NRL. Przystąpił on do organizowania ministerstwa opierając się na biurach Komisariatu NRL.

Głównym celem działalności Ministerstwa było przystosowanie systemu b. dzielnicy pruskiej do systemu całego kraju. Ministrowi b. Dziel-

¹³ A. Kucner, o.c., s. 41.

¹⁴ Proponowany tekst ustawy stanowił załącznik do Druku Sejmowego nr 927.

¹⁵ SS z 83 PSU z dnia 1 sierpnia 1919 r., łamy 60-85.

¹⁶ Por. TU nr 1 z 1919 r. poz. 1.

¹⁷ MP nr 184 z 18 VIII 1919 r.

nicy Pruskiej wyznaczono następujące zadania, które jednocześnie były celami działalności Ministerstwa: a) przejęcie wszystkich władz i urzędów od Komisariatu NRL i od organów państwowych niemieckich i pruskich działających na obszarach, które zgodnie z postanowieniami traktatu wersalskiego wracały do Polski; b) sprawowanie administracji b. dzielnicy pruskiej według postanowień ustawy sierpniowej do czasu oddania wszystkich działów administracji pod bezpośrednie kierownictwo właściwych ministrów; c) przygotowanie przejęcia wszystkich władz i urzędów b. dzielnicy pruskiej pod bezpośrednie kierownictwo właściwych ministrów oraz przeprowadzenie reorganizacji tych władz zgodnie z zasadami przyjętymi dla całego państwa; d) wprowadzenie zmian w obowiązujących przepisach w celu odłączenia władz i urzędów dzielnicy od Niemiec i przystosowanie ich procedury do nowych warunków politycznych¹⁸.

Ustawa sierpniowa nie określała wyraźnie zasięgu terytorialnego działalności Ministra. Z tytułu ustawy wynika jednak jasno, że dotyczy ona „b. dzielnicy pruskiej”. Pierwotny teren działalności odpowiadał obszarowi, na którym działał Komisariat NRL. Od wschodu wyznaczała go dawna granica rosyjsko-niemiecka. Pozostałe granice wyznaczała głównie linia demarkacyjna przyjęta w Trewirze w lutym 1919 r. Odbiegała ona jednak w pewnych przypadkach od rzeczywistej granicy wyznaczonej przez stanowiska bojowe¹⁹. Ostatecznie zachodnią granicę państwa, a zarazem zasięgu władzy Ministra b. Dzielnicy Pruskiej wyznaczył traktat wersalski, który przyznał Polsce niemal całą Wielkopolskę, część Pomorza Gdańskiego oraz prawy brzeg Wisły w Okręgu Kwidzyńskim. Ponadto określono terytoria, na których miały zostać przeprowadzone plebiscyty.

Minister miał sprawować władzę na całym terytorium b. dzielnicy pruskiej. W praktyce okazało się to niemożliwe. Dopiero dekret Ministra z 17 stycznia 1920 r. o przejęciu ziem przyznanych Polsce traktatem wersalskim uregulował tę sprawę²⁰. Objęcie nowych terenów nastąpiło w czasie od 17 stycznia do 10 lutego 1920 r.²¹ Ustawa sierpniowa nie przewidywała takiego dwuetapowego obejmowania terenów przez Ministra b. Dzielnicy Pruskiej. Przewidywała jednak w art. 19 możliwość rozszerzenia terytorialnego zakresu władzy Ministra a zarazem obowiązywania ustawy sierpniowej. W lipcu 1920 r. Sejm uchwalił ustawę konstytucyjną zawierającą statut organiczny województwa śląskiego²². Odnośnie do

¹⁸ Por. art. 6 ustawy sierpniowej.

¹⁹ Zob. A. Czubiński, Z. Grot, B. Miśkiewicz, *Powstanie Wielkopolskie 1918 - 1919. Zarys dziejów*, Warszawa—Poznań 1983, s. 348.

²⁰ DzUMBDP nr 3 z 1920 r., s. 45 - 47.

²¹ S. Kutrzeba, *Polskie prawo polityczne według traktatów*, Kraków 1923, s. 36.

²² DzURP nr 73 z 1920 r. poz. 497.

Śląska Sejm miał więc inne zamiary. W b. dzielnicy pruskiej uważano natomiast, że tereny te powinny podlegać Ministrowi b. Dzielnicy Pruskiej²³. Teren, na który rozciągała się władza Ministra b. Dzielnicy Pruskiej, wynosił 4 290 974 hektary, w tym woj. poznańskie 2 657 849 ha i woj. pomorskie 1 633 125 ha²⁴.

Najwyższym organem państwowym sprawującym pełnię władzy ustawodawczej i wykonawczej na terytorium wyzwolonym był Komisariat NRL. Także po utworzeniu Ministerstwa sprawował on swą władzę i wydawał akty prawne. Działalność Komisariatu i Ministerstwa zaczęła się szybko zazębiać. Wydawano nawet wspólne akty prawne, które podpisywali Minister b. Dzielnicy Pruskiej i urzędnik Komisariatu. Pierwsze rozporządzenie wydał Minister 1 września 1919 r.²⁵ Ministerstwo miało całkowicie odmienną od Komisariatu organizację wewnętrzną. Wielu urzędników Komisariatu przeszło do pracy w Ministerstwie. Przejmowanie struktury organów i urzędów Komisariatu nabrało szybszego biegu po mianowaniu przez Naczelnika Państwa 7 podsekretarzy stanu²⁶. Ostatecznie Komisariat NRL został zlikwidowany rozporządzeniem Ministra b. Dzielnicy Pruskiej z 6 listopada 1919 r.²⁷ Inaczej wyglądała sprawa przejmowania władzy na terenach przejętych na początku 1920 r. Do tej pory władzę sprawowały tam organy pruskie i niemieckie. Proces przejmowania władzy od tych organów nie został zakończony, skoro sprawy te w końcu marca 1922 r. zostały wyłączone z zakresu władzy Ministra i przekazane Ministrowi Spraw Zagranicznych²⁸.

III

1. Wszystkie ministerstwa zorganizowane były na zasadzie tzw. realnej, czyli według podziału na odrębne dziedziny administracji na podstawie kryterium rzeczowego. Wyjątek od tej zasady wprowadziła ustawa sierpniowa. Zakres działalności Ministra b. Dzielnicy Pruskiej określony został przede wszystkim terytorialnie. Minister był „naczelną władzą rządzącą w wyznaczonych przez ustawy działach administracji państwowej”²⁹. Pozycja Ministra b. Dzielnicy Pruskiej została określona

²³ Zob. także J. Hubert, *Jakim jest stosunek przyszłego Województwa Śląskiego do Ministerstwa b. dzielnicy pruskiej*, „Przegląd Administracyjny” nr 1/2 z 1921 r.

²⁴ M. Nadobnik, *Obszar i ludność b. dzielnicy pruskiej*. Ruch Prawniczy i Ekonomiczny, 1921, z. 3, s. 445.

²⁵ TU nr 48 z 16 września 1919 r.

²⁶ K. Dembski, o.c., s. 125.

²⁷ TU nr 61 z 18 listopada 1919 r.

²⁸ DzURP nr 21 z 1922 r. poz. 172.

²⁹ Rozporządzenie Rady Ministrów w sprawie organizacji i zasad urzędowania ministerstw z dnia 28 października 1920 r. (MP nr 251 z 5 listopada 1920 r.).

w ustawie sierpniowej w następujący sposób. Minister: a) był członkiem Rady Ministrów i miał stanowisko służbowe i prawa służące Ministrom Rzeczypospolitej (art. 5), b) miał pełnię władzy wykonawczej — tak jak inni ministrowie (był m.in. trzecią instancją w zakresie całej administracji b. dzielnicy pruskiej, zwierzchnikiem służbowym władz i urzędów, mianował urzędników — z ograniczeniem zawartym w art. 12; c) posiadał władzę ustawodawczą określoną w art. 6 lit. d; d) miał wpływ na administrację sprawiedliwości (art. 13) ³⁰.

Zgodnie z art. 60 Konstytucji marcowej, tak jak inni ministrowie, miał prawo do udziału w posiedzeniach Sejmu i Senatu w charakterze urzędowym i to niezależnie od tego, czy był posłem czy nie. Jednakże w drugim przypadku nie przysługiwało mu prawo głosowania. Miał także prawo przemawiania poza kolejnością mówców zapisanych do głosu oraz delegowania na posiedzenia urzędników, którym przysługiwało w takiej sytuacji prawo zabrania głosu w granicach zakresu spraw należących do samego ministra. Odpowiednikiem praw ministra było prawo parlamentu żądania obecności ministra wtedy, gdy zachodziła potrzeba udzielenia parlamentowi wyjaśnień ³¹. Jeszcze przed uchwaleniem konstytucji, z prawa do interpelacji skorzystali posłowie Narodowej Partii Robotniczej z Pomorza, którzy 8 lipca 1920 r. złożyli interpelację krytykującą politykę Ministra b. Dzielnicy Pruskiej. Niezręczna odpowiedź Podsekretarza Stanu A. Poszwińskiego wywołała dalsze ostre wystąpienia posłów i Poszwiński podał się do dymisji ³².

Radę Ministrów powołał dekret Rady Regencyjnej z 3 stycznia 1918 r. jako „naczelnny organ zbiorowy, stanowiący rząd Państwa Polskiego” (art. 12) ³³. Określono tam skład i kompetencje Rady Ministrów. Nas interesują tylko niektóre przepisy, a mianowicie te, które obowiązywały ministrów, a więc także Ministra b. Dzielnicy Pruskiej. Do kompetencji Rady Ministrów należało rozpoznawanie sprawozdań poszczególnych ministrów i uzgadnianie ich działalności oraz decydowanie o sprawach wychodzących poza zakres działania poszczególnych ministrów lub też dotyczących kilku ministrów. Rada uchwalała także regulaminy poszczególnych ministerstw (art. 13). Dekret tworzył więc po stronie utworzonego później Ministra b. Dzielnicy Pruskiej obowiązek składania Radzie Ministrów sprawozdań. Minister powinien uczestniczyć w posiedzeniach rządu osobiście. W razie nieobecności mógł go zastąpić właściwy podsekretarz stanu (art. 10). W posiedzeniach mogli uczestniczyć także inni urzędnicy

³⁰ Por. *Prawa Państwa Polskiego*, z II, wydał W. L. Jaworski, Kraków 1919, s. 279 - 280.

³¹ Zob. W. Komarnicki, *Polskie prawo polityczne*, Warszawa 1922, s. 328.

³² MP nr 153 z 10 lipca 1920 r.; K. Dembski, *Poszwiński Adam*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXVII, s. 707.

³³ DzPKP nr 1 z 1918 r. poz. 1.

ministerstwa, wyznaczeni do konkretnej sprawy przez Ministra, jednakże bez prawa głosowania.

Uprawnienia Rady Ministrów zostały rozszerzone w ustawie sierpniowej. Rząd upoważniony został przede wszystkim do zmniejszania zakresu działania Ministra b. Dzielnicy Pruskiej poprzez przekazywanie „władz i urzędów” właściwym ministrom (art. 7). Ustawa zawierała także inne kompetencje. Przed przedłożeniem Naczelnikowi Państwa wniosku o mianowanie wojewody Minister b. Dzielnicy Pruskiej musiał go przedstawić Radzie Ministrów do „uchwalenia” (art. 10). Rada wyrażała zgodę na mianowanie przez Naczelnika Państwa na wniosek Ministra b. Dzielnicy Pruskiej „głównych kierowników poszczególnych działów administracji w Ministerstwie” (art. 12). Rząd otrzymał także kompetencje pruskiej Rady Ministrów oraz niemieckiej Rady Związkowej z wyjątkiem kompetencji ustawodawczych, a także prawo zatwierdzania rozporządzeń i zarządzeń w tych przypadkach, w których w myśl obowiązujących przepisów konieczne było zatwierdzenie królewskie lub ministerialne (art. 18). Radę Ministrów upoważniono również do podjęcia uchwały na wniosek Ministra b. Dzielnicy Pruskiej, określającej podział terytoriów objętych po przeprowadzeniu plebiscytu na nowe województwa lub przyłączenia ich do województw istniejących (art. 19).

W ustawie sierpniowej unormowano także kompetencje innych ministrów odnośnie do b. dzielnicy pruskiej. Jedyнным wymienionym indywidualnie był Minister Sprawiedliwości. Pewna grupa sędziów i prokuratorów musiała być zgodnie z art. 13 mianowana przez Naczelnika Państwa na wniosek Ministra b. Dzielnicy Pruskiej, powzięty w porozumieniu z Ministrem Sprawiedliwości. Minister b. Dzielnicy Pruskiej mógł mianować sędziów i prokuratorów niższych stopni, również w porozumieniu z tym ministrem. W innych przypadkach mowa jest o „właściwych ministrach” (Por. art. 6 lit. d, art. 12). Ponadto Prezydentowi Ministrów i właściwym ministrom powierzono wykonanie ustawy sierpniowej (art. 21).

Stosunek Ministra b. Dzielnicy Pruskiej do Naczelnika Państwa określała uchwała Sejmu z dnia 20 lutego 1919 r. o powierzeniu J. Piłsudskiemu dalszego sprawowania urzędu Naczelnika Państwa³⁴. Naczelnik powoływał „rząd w pełnym składzie na podstawie porozumienia z Sejmem”. Wszyscy kolejni ministrowie b. dzielnicy pruskiej powołani zostali właśnie przez Naczelnika Państwa. Zgodnie z ustawą sierpniową Naczelnik Państwa upoważniony był ponadto do mianowania w b. dzielnicy pruskiej: a) wojewodów — na wniosek Ministra b. Dzielnicy Pruskiej uchwalony w Radzie Ministrów (art. 10); b) „głównych kierowników poszczególnych działów administracji w Ministerstwie b. Dzielnicy Pruskiej” na wniosek powzięty w porozumieniu z właściwym ministrem za

³⁴ DzPPP nr 19 z 1919 r. poz. 226.

zgoda Rady Ministrów (art. 12); c) prezesów i członków sądów nadziemiańskich, prezesów i dyrektorów sądów ziemiańskich, nadprokuratorów przy sądach nadziemiańskich, pierwszych prokuratorów przy sądach ziemiańskich i nadziemiańskich — na wniosek Ministra b. Dzielnicy Pruskiej powzięty w porozumieniu z Ministrem Sprawiedliwości (art. 13).

Nie zostały natomiast nigdy zastosowane przepisy normujące stosunek ministrów do Prezydenta Rzeczypospolitej odnośnie do Ministra b. Dzielnicy Pruskiej.

2. Zakres kompetencji Ministra b. Dzielnicy Pruskiej wynikał z zadań określonych w ustawie sierpniowej. W art. 6 lit. d Minister został upoważniony do wydawania przepisów wykonawczych dla wprowadzenia polskich ustaw. Mógł tego dokonać jedynie w porozumieniu z właściwymi ministrami. Samodzielnie natomiast mógł wydawać rozporządzenia wprowadzające zmiany w niemieckich i pruskich ustawach i rozporządzeniach. Jednak i w tym zakresie Minister był ograniczony. Rozporządzenia musiały być wydane w celu odłączenia władz i urzędów od Niemiec lub dostosowania ich ustroju i procedury do nowych warunków politycznych. Z przepisu tego wynika, że Minister nie mógł wprowadzać dowolnych zmian, a tylko takie, które dążyły do przystosowania przepisów obowiązujących w b. dzielnicy pruskiej do reszty kraju.

Minister b. Dzielnicy Pruskiej był zwierzchnikiem władz i urzędów na podlegającym mu terenie z wyjątkiem tych, które uchwałami Rady Ministrów przekazywane były właściwym ministrom. Do zakresu działania Ministra nie włączono spraw polityki zagranicznej, spraw wojskowych i spraw celnych (art. 7 ustawy sierpniowej). Zarówno sprawy polityki zagranicznej, jak i sprawy wojskowe zasadniczo nie podlegały Ministrowi, choć pewne sprawy były w zasięgu jego zainteresowania. Natomiast sprawy celne, mimo niewłączenia ich do zakresu działania Ministra, faktycznie jemu podlegały. Dopiero na podstawie uchwały Rady Ministrów z 30 grudnia 1920 r. zarząd spraw celnych na obszarze b. dzielnicy pruskiej wyłączono z zakresu działania Ministra i przekazano je Ministrowi Skarbu³⁵.

Ustawa sierpniowa nadawała także Ministrowi prawo zwalniania i przenoszenia urzędników czynnych w chwili wejścia w życie tej ustawy, nie wyłączając tych, którzy korzystali z prawa nieusuwalności. Minister mianował nie tylko urzędników, ale także członków instytucji działających przy Ministerstwie i innych instytucji działających na terenie b. dzielnicy pruskiej. Wiele spraw zastrzeżonych zostało przez statut Ministerstwa oraz samego Ministra do jego wyłącznej kompetencji lub aprobaty³⁶. W lutym 1921 r. przeszły na Ministra uprawnienia Urzę-

³⁵ DzURP nr 9 z 1921 r. poz. 41.

³⁶ Zob. DzUMbDP nr 7 z 1921 r., okólnik L. 14.

du Ubezpieczeń Rzeszy w Berlinie jako władzy nadzorczej w sprawach „ubezpieczenia inwalidowego i ubezpieczenia od wypadków”³⁷.

Rozporządzenie Rady Obrony Państwa z 14 lipca 1920 r., rozciągające moc obowiązywania ustawy z 25 lipca 1919 r. w przedmiocie zapewnienia bezpieczeństwa państwa i utrzymania porządku publicznego w czasie wojny, nadało Ministrowi b. Dzielnicy Pruskiej odnośnie do podległego mu terenu wszelkie kompetencje, jakie przysługiwały Ministrowi Spraw Wewnętrznych na podstawie wspomnianej ustawy. Tam też zostały określone warunki korzystania z nadanych uprawnień³⁸.

Funkcję Ministra b. Dzielnicy Pruskiej pełnili kolejno: dr Władysław Seyda (od 16 sierpnia 1919 r. do 9 czerwca 1920 r.; kierował ministerstwem do 3 lipca 1920 r.)³⁹, inż. Władysław Kucharski (od 27 lipca 1920 r. do 17 lipca 1921 r.; jako Kierownik Ministerstwa od 3 lipca 1920 r., a następnie od 17 lipca do 23 lipca 1921 r.)⁴⁰, dr Juliusz Trzcicki (od 23 lipca do 22 października 1921 r.)⁴¹, dr Józef Wybicki (od 22 października 1921 r. do 29 kwietnia 1922 r.)⁴².

3. Ministerstwem mógł kierować przez pewien czas „Kierownik ministerstwa”. Stanowiska takiego nie przewidywał dekret Rady Regencyjnej z 3 stycznia 1918 r. Mimo to często po odwołaniu ministra jemu samemu lub komuś innemu powierzano kierownictwo ministerstwa. Sprawę tę uregulowała dopiero Konstytucja marcowa: „Jeżeli urząd ministra sprawuje kierownik ministerstwa, odnoszą się do niego wszelkie przepisy o urzędzie ministra” (art. 62).

W przypadku Ministerstwa b. Dzielnicy Pruskiej na czele tego urzędu trzy razy stał Kierownik ministerstwa⁴³. Naczelnik Państwa po ustąpieniu całego gabinetu Skulskiego powierzył dotychczasowemu Ministrowi b. Dzielnicy Pruskiej W. Seydzie „dalsze pełnienie dotychczasowych funkcji, aż do powołania następcy”⁴⁴. Kierownicy ministerstwa wykonywali wszystkie funkcje ministra, co potwierdza analiza treści DzUMbDP.

IV

1. Na początku swej działalności Minister przebywał w Poznaniu. Z tego powodu w dekreście z 6 listopada 1919 r. podsekretarzowi stanu Adamowi Poszwińskiemu wyznaczono „zastępstwo Ministra w Warsza-

³⁷ DzUMbDP nr 5 z 1921 r. poz. 24.

³⁸ Zob. DzUMbDP nr 8 z 1921 r., okólnik L. 14.

³⁹ MP nr 184, 18 sierpnia 1919 r.; MP nr 128 z 9 czerwca 1920 r., MP nr 149 z 6 lipca 1920 r.

⁴⁰ MP nr 161 z 17 lipca 1921 r.; MP nr 166 z 25 lipca 1921 r.

⁴¹ MP nr 166 z 25 lipca 1921 r.; MP nr 243 z 25 października 1921 r.

⁴² MP nr 243 z 25 października 1921 r.; MP nr 98 z 29 kwietnia 1922 r.

⁴³ Por. K. Dembski, o.c., s. 125.

⁴⁴ MP nr 128 z 10 czerwca 1920 r.

wie”⁴⁵. Od 20 października 1919 r. A. Poszwiński uczestniczył w posiedzeniach Rady Ministrów. Od 1 marca 1920 r. Minister przeniósł się do Warszawy i rola Poszwińskiego zmalała, choć nadal pełnił swe funkcje. Ze względu na przeniesienie się Ministra do Warszawy już w lutym 1920 r. mianował on swoim generalnym zastępcą w Poznaniu podsekretarza stanu dr. Leona Jantę-Połczyńskiego⁴⁶. Przydzielono mu — oprócz Departamentu Spraw Wewnętrznych i Departamentu Politycznego, który prawdopodobnie wcześniej został mu przekazany w miejsce Departamentu Rolnictwa i Dóbr Państwowych — Biuro Prezydialne i Departament Centralny. Powołanie generalnego zastępcy spowodowało powstanie dodatkowego szczebla w organizacji Ministerstwa — jeden wiceminister stał ponad innymi wiceministrami, pomiędzy nimi a samym Ministrem.

2. Podział ministerstwa na podsekretariaty został wprowadzony oficjalnie w listopadzie 1919 r. Już w październiku Naczelnik Państwa na mocy art. 12 ustawy sierpniowej, na wniosek Ministra b. Dzielnicy Pruskiej, powzięty z właściwymi ministrami, za zgodą Rady Ministrów powołał siedmiu podsekretarzy stanu w Ministerstwie b. Dzielnicy Pruskiej: L. Plucińskiego, A. Poszwińskiego, J. Brejskiego, dra L. Jantę-Połczyńskiego, B. Chrzanowskiego, dra Z. Seydę⁴⁷ i prof. R. Rybarskiego⁴⁸.

Dekret z 6 listopada 1919 r. dzielił Ministerstwo na 14 departamentów i 6 podsekretariatów⁴⁹. Z powołanych siedmiu podsekretarzy sześciu stało na czele podsekretariatów, a jeden pełnił zastępstwo Ministra w Warszawie. W większości ówczesnych ministerstw powoływano jednego, a wyjątkowo dwóch podsekretarzy stanu. Jedynie w Ministerstwie b. Dzielnicy Pruskiej było aż siedmiu urzędników tej rangi. Już w 1919 r. Minister powierzył podsekretarzom stanu swe „funkcyjne zastępstwo w działalności ministerialnej”⁵⁰. W statucie organizacyjnym Ministerstwa z 1921 r. wiceministrowie zostali upoważnieni do aprobowania i podpisywania w zastępstwie ministra tych spraw, które nie zostały zastrzeżone do wyłącznej kompetencji Ministra⁵¹.

W statucie organizacyjnym przewidziano działalność czterech wymienionych indywidualnie podsekretarzy stanu. Nie było już wówczas organizacyjnej formy podsekretariatu. Wyraźnie określono, że podsekretarze stanu sprawują w imieniu ministra pieczę nad określonymi w statucie departamentami lub wydziałami samoistnymi.

⁴⁵ TU nr 61 z 18 listopada 1919 r. poz. 142.

⁴⁶ DzUMbDP nr 10 z 1920 r. poz. 80.

⁴⁷ MP nr 229 z 22 października 1919 r.

⁴⁸ MP nr 235 z 29 października 1919 r.

⁴⁹ TU nr 61 z 1919 r. poz. 142; por. E. Wachowiak, *Czasy, które przeżyłem. Wspomnienie z lat 1890 - 1939*, Warszawa 1983, s. 82.

⁵⁰ TU nr 61 z 1919 r. poz. 141.

⁵¹ DzUMbDP nr 8 z 1921 r., okólnik L. 14.

3. Podstawową formę organizacyjną Ministerstwa b. Dzielnicy Pruskiej stanowiły departamenty. Początkowo działały także podsekretariaty, które grupowały kilka departamentów. Stosunek podsekretariatu do departamentu wyrażał się jedynie w podporządkowaniu departamentu danemu podsekretarzowi stanu. W późniejszych regulacjach organizacji wewnętrznej Ministerstwa właśnie ta koncepcja wyraźnie została uwidoczniona.

Wyraźny podział na departamenty wprowadził dekret Ministra b. Dzielnicy Pruskiej z 6 listopada 1919 r.⁵² Ministerstwo podzielono wówczas na departamenty „odpowiadające ministerstwom w Warszawie tak, aby przy likwidacji Ministerstwa b. Dzielnicy Pruskiej cały departament z wszystkimi aktami i personelem mógł zostać przyłączony do odpowiedniego ministerstwa”. W Warszawie działało wówczas 15 ministerstw. W dekrete stwierdzono, że „Ministerstwo b. Dzielnicy Pruskiej obejmuje w zakresie swego działania kompetencje 14 Ministerstw Polskich”. Do zakresu działania nie zostały włączone, jak wiadomo, sprawy zagraniczne i wojskowe. Ponadto dwie jednostki odpowiadały Prezydium Rady Ministrów. Nie wspomniano natomiast nic o utworzeniu urzędu kontroli (taki istniał już w b. dzielnicy pruskiej). Odpowiednikiem działającej w Warszawie Najwyższej Izby Kontroli była Izba Obrachunkowa.

W 1921 r. przeprowadzono zmiany w organizacji wewnętrznej Ministerstwa. Zgodnie ze statutem, zatwierdzonym w dniu 8 lutego 1921 r. przez Radę Ministrów, Ministerstwo zostało podzielone na 9 departamentów i 4 samoistne wydziały⁵³. Zmiany w organizacji Ministerstwa powodowane były przede wszystkim przekazywaniem poszczególnych działów administracji władzom centralnym. W końcu marca 1922 r. Ministerstwo składało się 6 departamentów: spraw wewnętrznych, rolnictwa i dóbr państwowych, przemysłu i handlu, zdrowia publicznego, robót publicznych, pracy i opieki społecznej, dwóch departamentów w stanie likwidacji (departamenty aprowizacji oraz kultury i sztuki), 5 wydziałów samoistnych (prezydialny, osobowy, gospodarczy, wyznań religijnych, polityczny) oraz kasy administracji wewnętrznej, drukarni i komisarza państwowego.

Szefom departamentów przyznano w statucie tymczasowe prawo posługiwania się tytułem „Dyrektora Departamentu”. Zgodnie z rozporządzeniem Rady Ministrów dyrektor departamentu odpowiadał przed Ministrem za urzędowanie departamentu, miał prawo ostatecznej aprobaty spraw załatwianych przez departament (art. 9)⁵⁴. Natomiast na czele wydziałów stali naczelnicy wydziałów. Odpowiadali oni za działalność

⁵² TU nr 61 z 18 listopada 1919 r. poz. 142.

⁵³ DzUMbDP nr 8 z 1921 r., okólnik L. 14.

⁵⁴ Rozporządzenie Rady Ministrów z 28 października 1920 r. (MP nr 251 z 5 listopada 1920 r.).

wydziałów, mieli prawo podpisywania korespondencji bieżącej mającej charakter informacyjny⁵⁵.

Prezydium Rady Ministrów odpowiadały dwie jednostki organizacyjne Ministerstwa. Zakres ich działania nie został unormowany. Biuro prezydiálne zajmowało się m.in. sprawami osobowymi, ekspedycją korespondencji zamiejscowej, rezerwacją miejsc w pociągach, „kontrolą osobową”⁵⁶. Zgodnie ze statutem organizacyjnym Ministerstwa z 1921 r. Biuro przekształcone zostało w Wydział Prezydialny, który został zlikwidowany 31 marca 1922 r.⁵⁷ Drugą jednostką był D e p a r t a m e n t c e n t r a l n y zajmujący się m.in. sprawami gospodarczymi i administracyjnymi Ministerstwa. Został on zlikwidowany z dniem 1 grudnia 1920 r.⁵⁸ W jego miejsce utworzono Dyрекcję Gospodarczą Ministerstwa b. Dzielnicy Pruskiej.

Do zakresu działania D e p a r t a m e n t u P o l i t y c z n e g o należało załatwianie spraw ogólno-politycznych⁵⁹. Był on odpowiednikiem Ministerstwa Spraw Zagranicznych, a sprawy te, jak wiadomo, nie zostały włączone do zakresu kompetencji Ministra. Trudno ustalić, jakimi sprawami zajmował się ten departament. Wiadomo, że właśnie on ogłosił „Urzędowy komunikat w sprawie granic Polski z Niemcami”⁶⁰. Departament spełniał funkcje konsularne w stosunku do działających na terenie b. dzielnicy pruskiej konsulatów⁶¹. Statut organizacyjny Ministerstwa z 1921 r. zlikwidował Departament Polityczny. Utworzono wówczas z niego Wydział Polityczny w Departamencie Spraw Wewnętrznych. Można przypuszczać, że Wydział został później usamodzielniony i tak przetrwał aż do likwidacji Ministerstwa⁶².

Zakres działania D e p a r t a m e n t u S p r a w i e d l i w o ś c i obejmował „wszelkie sprawy dotyczące zarządu sprawiedliwości i z tym zarządem związane, a w tej liczbie przygotowanie objęcia, a następnie kierownictwo więzieniami”⁶³. Według T. Zajączkowskiego do zakresu działania Departamentu należał „zwierzchni zarząd sprawiedliwości i więziennictwa łącznie z przygotowaniem w myśl [...] ustawy sejmowej z 1 sierpnia 1919 r. dla tych działów w porozumieniu z Ministrem Sprawiedliwości ustaw i rozporządzeń, wydawanie opinii co do projektów ustaw i rozporządzeń, zamierzonych przez inne Departamenty Ministerstwa b. Dzielnicy Pruskiej, załatwianie wszelkich czynności, które na-

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ DzUMbDP nr 74 z 1920 r. poz. 502.

⁵⁷ DzUMbDP nr 4 z 1922 r. poz. 19.

⁵⁸ DzUMbDP nr 74 z 1920 r. poz. 502.

⁵⁹ DPKP nr 1 z 1918 r. poz. 1; DPKP nr 14 z 1918 r. poz. 30.

⁶⁰ TU nr 48 z 20 września 1919 r.

⁶¹ K. D e m b s k i, o.c., s. 124.

⁶² DzUMbDP nr 4 z 1922 r.

⁶³ DZPKP nr 1 z 1918 r. poz. 1.

leżały do pruskiego Ministra Sprawiedliwości względnie do Urzędu Sprawiedliwości Rzeszy Niemieckiej, wreszcie redakcja Tygodnika Urzędowego”⁶⁴.

Organizację wewnętrzną Departamentu określił regulamin Ministerstwa b. Dzielnicy Pruskiej z 6 listopada 1919 r., który nie został opublikowany⁶⁵. Departament podzielony został w następujący sposób: 1. Sekcja Organizacyjna, w skład której wchodziły a) Wydział Ustawodawczy, b) Wydział Administracyjny; 2. Sekcja Służbowa, obejmująca: a) Wydział Osobowy, b) Wydział Więziennictwa. Zgodnie ze statutem organizacyjnym z 1921 r. Departament składał się z wydziałów: służbowego, ustawodawczego, administracyjnego i więziennictwa.

Zarząd wymiaru sprawiedliwości na obszarze b. dzielnicy pruskiej wyłączono z dniem 13 listopada 1921 r. z zakresu działania Ministra b. Dzielnicy Pruskiej i przekazano Ministrowi Sprawiedliwości⁶⁶. Zmieniono wówczas statut organizacyjny Ministerstwa Sprawiedliwości i utworzono czwarty departament, który tymczasowo delegowano do Poznania i nadano mu nazwę: Departament Ziem Zachodnich.

Do zakresu działania Departamentu Spraw Wewnętrznych należały następujące sprawy: „ogólny zarząd krajowy”, dozór nad samorządem miejscowym z wyjątkiem nadzoru nad gospodarką organów samorządowych w zakresie budowy i utrzymania dróg kołowych, policja wszelkiego rodzaju, koncesjonowanie i zarząd sił wodnych z wyjątkiem budownictwa wodnego i melioracyjnego, budowy dróg śródziemnych, zarząd ubezpieczeń państwowych oprócz ubezpieczeń społecznych, nadzór nad prasą, sprawy obywatelstwa polskiego, sprawy natury wewnętrznej nie zastrzeżone dla innych departamentów⁶⁷.

Zgodnie ze statutem organizacyjnym Ministerstwa z 1921 r. w Departamencie Spraw Wewnętrznych działały cztery wydziały: administracji państwowej, samorządowej, bezpieczeństwa publicznego, polityczny.

Ujednolicenie spraw wewnętrznych rozpoczęto od przekazania spraw związanych z policją państwową władzom centralnym. W czerwcu 1920 r. na etat Ministerstwa Spraw Wewnętrznych przeszła policja państwowa w b. dzielnicy pruskiej⁶⁸. Na czele policji na tym terenie stał odtąd Komendant Policji Państwowej dla b. Dzielnicy Pruskiej jako pełnomocnik Głównego Komendanta Policji Państwowej. Komendant pod-

⁶⁴ T. Zajączkowski, *Szkic historyczny organizacji sądownictwa polskiego w byłej dzielnicy pruskiej od czasów rewolucyjnych 1918 r.*, w: *Zbiór rozporządzeń i okólników Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej z r. 1920 mających znaczenie dla wymiaru sprawiedliwości*, Poznań 1921, s. 3.

⁶⁵ Ibidem.

⁶⁶ DzURP nr 33 z 1921 r. poz. 651 i DzUMBdP nr 32 z 1921 r. poz. 314.

⁶⁷ DzPKP nr 1 z 1918 r. poz. 1; DzPKP nr 5 z 1918 r. poz. 8; DzPPP nr 5 z 1919 r. poz. 92; DzPPP nr 8 z 1919 r. poz. 118; DzPPP nr 13 z 1919 r. poz. 142; DzPPP nr 39 z 1919 r. poz. 283.

⁶⁸ DzUMBdP nr 31 z 1920 r. poz. 264.

legał w zakresie służby bezpieczeństwa i czynności władz państwowych Ministrowi b. Dzielnicy Pruskiej, a w zakresie organizacji, zaopatrzenia, uzupełnienia i wyszkolenia Głównemu Komendantowi Policji Państwowej. Według statutu z 1921 r. istniał w Ministerstwie Wydział Bezpieczeństwa Publicznego. Sprawy wewnętrzne zostały wyłączone z zakresu działania Ministra dopiero z dniem 15 marca 1922 r.⁶⁹

Do zakresu działania Departamentu Rolnictwa i Dóbr Państwowych należały sprawy rolnictwa, leśnictwa, spółek rolniczych wytwórczych i handlowych, zarząd wszelkiego rodzaju dóbr państwowych lub znajdujących się pod administracją rządową, zarząd szkolnictwa rolniczego niższego stopnia oraz służba weterynaryjna⁷⁰. Według statutu organizacyjnego Ministerstwa z 1921 r. Departament tworzyło pięć wydziałów: produkcji rolnej, administracyjny, weterynaryjny, leśny, rybaki. Zarząd spraw rolnictwa i dóbr państwowych na obszarze b. dzielnicy pruskiej w marcu 1922 r. wyłączono z zakresu działania Ministra b. Dzielnicy Pruskiej i przekazano Ministrowi Rolnictwa i Dóbr Państwowych⁷¹. W rozporządzeniu Rady Ministrów regulującym tę sprawę postanowiono, że dotychczasowy Departament Rolnictwa i Dóbr Państwowych, który na razie pozostaje w Poznaniu, będzie z chwilą przeniesienia go do Warszawy zlikwidowany, a poszczególne agendy zostaną odpowiednio rozmieszczone w ramach istniejącej organizacji Ministerstwa Rolnictwa i Dóbr Państwowych⁷².

Przy Departamencie Rolnictwa i Dóbr Państwowych działała od marca 1920 r. Rada Rolnicza⁷³. Była ona organem doradczym Departamentu w sprawach należących do zakresu jego działania, a także w sprawach należących do właściwości innych departamentów, lecz związanych z rolnictwem. Członków Rady powoływał Minister, on też przewodniczył jej zebraniom. W tej ostatniej czynności mógł go zastąpić Szef Departamentu Rolnictwa i Dóbr Państwowych. W zebraniach mogli także uczestniczyć z głosem doradczym naczelnicy wydziałów z Departamentu Rolnictwa. W celu załatwienia ważnych spraw, wymagających bliższego rozpatrzenia, Rada mogła z własnej inicjatywy lub na wniosek Szefa Departamentu Rolnictwa i Dóbr Państwowych powołać spośród swych członków komisje. Mogły one być utworzone jedynie na czas z góry określony.

Do zakresu działania Departamentu Skarbu należało przy-

⁶⁹ Zgodnie z rozporządzeniem Rady Ministrów z 6 marca 1922 r. DzURP nr 24 z 1922 r. poz. 199.

⁷⁰ DzPKP nr 1 z 1918 r. poz. 1; Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego nr 6 z 1918 r. poz. 2; DzPKP nr 5 z 1918 r. poz. 92; DzPPP nr 63 z 1919 r. poz. 373.

⁷¹ Rozporządzenie Rady Ministrów z 6 marca 1922 r., DzURP nr 24 z 1922 r. poz. 204.

⁷² Ibidem.

⁷³ DzUMbDP nr 18 z 1920 r. poz. 175.

gotowanie, a następnie objęcie i zarząd wszelkich spraw wchodzących w zakres skarbowości państwowej oraz polityki finansowej państwa, podatków, ceł, spraw budżetowych, kredytowych, monetarnych i emisyjnych, nadzoru nad zakładami kredytowymi i asekuracyjnymi oraz wszelkimi stowarzyszeniami kredytowymi. W 1919 r. istniały w tym departamencie co najmniej dwa wydziały: kasowy i podatków bezpośrednich⁷⁴. Zgodnie ze statutem organizacyjnym Ministerstwa z 1921 r. funkcjonowały tu cztery wydziały: ogólny, podatków bezpośrednich, budżetowy, podatków pośrednich i opłat skarbowych oraz odrębna Kasa Ministerstwa b. Dzielnicy Pruskiej. Cały departament uległ likwidacji z dniem 1 stycznia 1922 r. Wyłączono z niego Kasę Administracji Wewnętrznej Ministerstwa i przekazano Wydziałowi Prezydialnemu⁷⁵.

Do zakresu działania Departamentu Przemysłu i Handlu należały sprawy organizacji przemysłu, nadzór nad wykonaniem ustaw przemysłowych i handlowych oraz ochrona handlu, sprawy górnictwa, miary i wag, sprawy przemysłowych i handlowych towarzystw akcyjnych oraz spółek i stowarzyszeń, zarząd dróg wodnych nie pozostających pod zarządem wojskowym⁷⁶. Zgodnie ze statutem organizacyjnym Ministerstwa z 1921 r. Departament podzielono na dwa wydziały: przemysłowy i handlowy. W połowie stycznia 1920 r. do Departamentu przyłączono Urząd Węglowy, który dotychczas podlegał Głównemu Urzędowi Żywnościowemu. Od lutego 1920 r. w skład Departamentu wchodził Urząd Rozdzielczy, który był organem wykonawczym Departamentu. W listopadzie tego roku przyłączono do Departamentu Urząd Cukru, który został odłączony od Departamentu Apropowizacji⁷⁷. Sprawy przemysłu i handlu z dniem 15 marca 1922 r. zostały wyłączone z zakresu działania Ministra b. Dzielnicy Pruskiej i przekazane Ministrowi Przemysłu i Handlu⁷⁸. Ministrowi b. Dzielnicy Pruskiej podlegały nadal sprawy związane z gospodarką sekwestrową.

Departamentowi Przemysłu i Handlu podporządkowane były dwa urzędy: 1) Urząd dla Handlu Zagranicznego, który istniał już w okresie działania Komisariatu NRL i w zasadzie zachował swe dawne uprawnienia. Posiadał ekspozytury oraz oddział w Toruniu.⁷⁸ 2) Urząd Rozdzielczy utworzony został także przez Komisariat NRL⁷⁹. Uzasadnienie powołania takiego urzędu znalazło się w dekreście tworzącym tę instytucję: „Dla podtrzymania ruchu gospodarczego konieczne jest uchwycenie w jednym ręku towarów i surowców nieprzystępnych na razie dla

⁷⁴ TU nr 64 z 1919 r. poz. 152; DzUMbDP nr 9 z 1920 r. poz. 70.

⁷⁵ DzUMbDP nr 1 z 1922 r. poz. 4.

⁷⁶ DzPKP nr 1 z 1918 r. poz. 1; DzPKP nr 14 z 1918 r. poz. 30.

⁷⁷ DzUMbDP nr 77 z 1920 r. poz. 521.

⁷⁸ TU nr 67 z 1919 r. poz. 166; DzUMbDP nr 77 z 1920 r. poz. 519; DzUMbDP nr 10 z 1920 r. poz. 87.

⁷⁹ TU NRL nr 7 z 27 lutego 1919 r., s. 35.

ogółu i przeprowadzenia sprawiedliwego rozdziału pomiędzy ludność”⁸⁰. Po likwidacji Komisariatu NRL Urząd Rozdzielczy stał się urzędem „przy Ministerstwie b. Dzielnicy Pruskiej” i działał na podstawie dotychczasowych przepisów. W lutym 1920 r. wszedł w skład Departamentu Przemysłu i Handlu i był odtąd jego „organem wykonawczym”⁸¹. Urząd został zlikwidowany z dniem 1 lipca 1921 r. na podstawie rozporządzenia Ministra b. Dzielnicy Pruskiej z 24 czerwca 1921 r.⁸²

Pod zarządem Departamentu Kolei Żelaznych znajdowały się wszystkie koleje szeroko- i wąskotorowe, a do zakresu jego działania należało wydawanie przepisów o przewozie pasażerów, bagażu, towarów oraz ustalanie taryf przewozowych w porozumieniu z Departamentem Przemysłu i Handlu oraz Departamentem Skarbu⁸³. Departament zajmował się przejęciem od Niemiec taboru kolejowego należnego Polsce na podstawie traktatu wersalskiego⁸⁴. Rozporządzenie Rady Ministrów z 12 stycznia 1920 r. wyłączyło z zakresu kompetencji Ministra b. Dzielnicy Pruskiej sprawowanie administracji kolejnictwa na ziemiach b. dzielnicy pruskiej i przekazało ją pod bezpośrednie kierownictwo Ministra Kolei Żelaznych. Sprawy kolejnictwa przekazywano stopniowo Ministrowi Kolei Żelaznych i dopiero z dniem 1 października nastąpiła likwidacja Departamentu. Minister b. Dzielnicy Pruskiej uznał wszelkie swe kompetencje „w sprawach tutejszo-dzielniczego kolejnictwa wobec prowadzonej unifikacji kolejowej za zbyteczne”⁸⁵.

Sprawy poczty, telegrafów i telefonów należały do zakresu działania Departamentu Poczty i Telegrafów⁸⁶. Z dniem 1 stycznia 1921 r. zarząd poczt, telegrafów i telefonów na obszarze b. dzielnicy pruskiej wyłączono z zakresu działania Ministra i przekazano Ministrowi Poczty i Telegrafów⁸⁷. Utworzono wówczas delegaturę Ministerstwa Poczty i Telegrafów, która 31 sierpnia 1921 r. została zlikwidowana i od 1 września Ministerstwo Poczty i Telegrafów objęło w bezpośredni zarząd administrację poczt, telegrafów i telefonów w b. dzielnicy pruskiej⁸⁸.

Do zakresu działania Departamentu Pracy i Opieki Społecznej należały sprawy dobroczynności publicznej, opieki państwa nad ofiarami wojny, sprawy stosunków robotniczych, opieki nad emigracją robotniczą, sprawy inspekcji fabrycznej oraz przygotowanie prawo-

⁸⁰ Ibidem.

⁸¹ DzUMbDP nr 15 z 1920 r. poz. 135; por. DzUMbDP nr 7 z 1920 r. s. 134.

⁸² DzUMbDP nr 23 z 1921 r. poz. 158.

⁸³ DzPKP nr 14 z 1918 r. poz. 30; DzPPP nr 8 z 1919 r. poz. 118.; DzPPP nr 14 z 1919 r. poz. 152; DzPPP nr 14 z 1919 r. poz. 172.

⁸⁴ Zob. S. Wachowiak, o.c., s. 89 - 91.

⁸⁵ DzUMbDP nr 61 z 1920 r. poz. 471.

⁸⁶ DzPPP nr 13 z 1919 r. poz. 142.

⁸⁷ DzURP nr 119 z 1920 r. poz. 786.

⁸⁸ DzUMbDP nr 28 z 1921 r.

dawstwa ochrony pracy i ubezpieczeń społecznych⁸⁹. Według statutu organizacyjnego Ministerstwa z 1921 r. Departament składał się z pięciu wydziałów: ogólnego, ochrony pracy, pośrednictwa pracy, ubezpieczeń społecznych, opieki społecznej. Zarząd spraw pracy i opieki społecznej wyłączono z dniem 1 kwietnia 1922 r. z zakresu działania Ministra b. Dzielnicy Pruskiej i przekazano Ministrowi Pracy i Opieki Społecznej⁹⁰.

W lipcu 1920 r. przy Departamencie Pracy i Opieki Społecznej utworzono Radę Pracy⁹¹. Była ona ciałem doradczym tego departamentu w sprawach należących do zakresu jego działania, a także we wszelkich sprawach pracowniczych należących do właściwości innych departamentów. Trzon Rady stanowili przedstawiciele pracodawców i pracobiorców. Powoływał ich Minister na wniosek Szefa Departamentu Pracy i Opieki Społecznej na okres jednego roku. W tym samym roku utworzono przy Departamencie Radę dla spraw opieki społecznej jako ciało doradcze tegoż departamentu⁹². Rada, którą mogło tworzyć maksymalnie 30 osób, składała się z trzech grup członków. W skład pierwszej wchodziłi urzędnicy Ministerstwa, wojewodowie, prezydenci miast, starostowie krajowi i delegaci kurii i konsystorza ewangelickiego. W drugiej grupie znaleźli się delegaci towarzystw zajmujących się opieką społeczną. Wszystkie towarzystwa, które znalazły się w zestawieniu specjalnie w tym celu przygotowanym przez Departament Pracy i Opieki Społecznej, zobowiązane były do wyznaczenia po jednym delegacie. Trzecią grupę tworzyły osoby, które miały „szczególne wiadomości lub doświadczenie w sprawach opieki społecznej”. Osoby te powoływane były przez Departament Pracy i Opieki Społecznej.

Departament Robót Publicznych zajmował się przede wszystkim sprawami związanymi z budową i utrzymaniem dróg wodnych, portów i przystani rzecznych, dróg lądowych, budynków państwowych, a także pewnymi sprawami dotyczącymi geodezji, budownictwa, turystyki, szkolnictwa zawodowego⁹³. Zgodnie ze statutem organizacyjnym Ministerstwa z 1921 r. Departament składał się z czterech wydziałów: budownictwa naziemnego, dróg wodnych i kołowych, budownictwa melioracyjnego, pomiarowego. W końcu marca 1922 r. Departament tworzyły cztery departamenty. Wcześniej jednak, bo w lutym tego roku, wyłączono zarząd robót publicznych z zakresu działania Ministra i przekazano Ministrowi Robót Publicznych⁹⁴.

Sprawy zaopatrzenia ludności w artykuły żywnościowe oraz w przedmioty pierwszej potrzeby należały do zakresu działania Departamentu

⁸⁹ DzPKP nr 1 z 1918 r. poz. 1; DzPKP nr 5 z 1918 r. poz. 8; DzPKP nr 14 z 1918 r. poz. 31; DzPPP nr 8 z 1919 r. poz. 118; MP nr 13 z 17 stycznia 1919 r.

⁹⁰ DzUPP nr 21 z 1922 r. poz. 168.

⁹¹ DzUMbDP nr 38 z 1920 r. poz. 336.

⁹² DzUMbDP nr 52 z 1920 r. poz. 423.

⁹³ DzPPP nr 39 z 1919 r. poz. 283.

⁹⁴ DzUPP nr 14 z 1922 r. poz. 126.

tu Aprowizacji⁹⁵. Uprawnienia te zostały zawężone przez Ministra b. Dzielnicy Pruskiej do spraw żywnościowych⁹⁶. Jednakże Departament zajmował się nie tylko sprawami żywnościowymi, lecz całością aprowizacji⁹⁷. Już w 1919 r. na czele Departamentu stał Szef Departamentu, „a u jego boku urzędują w charakterze doradczym i informacyjnym”: a) delegat Ministerstwa Aprowizacji, b) Główna Rada Żywnościowa lub jej wydział. Departament podzielony był wówczas na dwa wydziały: dekretujący, w którym działały dwa wydziały odpowiadające województwom i wykonawczy, który obejmował wszystkie instytucje podlegające Głównemu Urzędowi Żywnościowemu w Poznaniu⁹⁸. Zgodnie ze statutem organizacyjnym Ministerstwa z 1921 r. Departament tworzyło pięć wydziałów: ogólny, polityki aprowizacyjnej, kontroli aprowizacyjnej, dystrybucyjny, statystyczny.

Departamentowi Aprowizacji podlegał Główny Urząd Żywnościowy, który został przejęty ze struktury administracji Komisarjatu NRL. GUŻ podlegało 8 urzędów specjalistycznych. Nie można jednak ustalić, czy wszystkie urzędy kontynuowały swą działalność w ramach Ministerstwa⁹⁹. Na pewno działały dalej: Urząd Zbożowy, Urząd Ziemienny, Urząd Cukru (od 1 listopada 1920 r. w ramach Departamentu Przemysłu i Handlu) i Urząd Węglowy¹⁰⁰.

W lutym 1920 r. przy Departamencie Aprowizacji utworzono Radę Aprowizacyjną¹⁰¹. Jej zadaniem było wydawanie opinii w sprawach aprowizacyjnych dotyczących b. dzielnicy pruskiej. Radzie przysługiwało „prawo inicjatywy”. Opinie Rady „należało wysłuchać” przed wydaniem rozporządzeń dotyczących systemu gospodarki aprowizacyjnej, cen artykułów aprowizacyjnych oraz używania artykułów spożywczych na cele techniczne.

Do zakresu działania Departamentu Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego należał zarząd spraw szkolnictwa wszelkich stopni i typów oprócz szkolnictwa rolniczego niższego stopnia, opieka nad nauką, archiwami, bibliotekami publicznymi, czytelniami, muzeami z wyjątkiem „muzeów sztuki” oraz wykonywanie wszelkich praw i opieki Państwa w sprawach wyznaniowych¹⁰². W styczniu 1921 r. sprawy szkolne i oświatowe wyłączono z zakresu działania Ministra b. Dzielnicy Pruskiej i przekazano Ministrowi Wyznań Religijnych i Oświe-

⁹⁵ DzPKP nr 1 z 1918 r. poz. 1.

⁹⁶ TU nr 62 z 1919 r. poz. 147.

⁹⁷ Por. np. DzUMbDP nr 7 z 1920 r.

⁹⁸ TU nr 62 z 1919 r.

⁹⁹ TU nr 62 z 1919 r. poz. 147.

¹⁰⁰ DzUMbDP nr 12 z 1920 r. poz. 104; DzUMbDP nr 15 z 1920 r. poz. 147; DzUMbDP nr 77 z 1920 r. poz. 521; DzUMbDP nr 7 z 1920 r.

¹⁰¹ DzUMbDP nr 10 z 1920 r. poz. 89.

¹⁰² DzPKP nr 1 z 1918 r. poz. 1; Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego nr 6 z 1918 r. poz. 2; DzPPP nr 19 z 1918 r. poz. 52.

cenia Publicznego¹⁰³. Ten sam minister objął w lutym 1922 r. sprawy wyznaniowe¹⁰⁴. Na początku 1920 r. zamiast gazet szkolnych wydawanych przez oddziały szkolne regencji lub województw urzędowych gazet szkolnych Departament Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego zaczął wydawać „Urzędową Gazetę Szkolną dla Województw Poznańskiego i Pomorskiego”. W „Gazecie” zamieszczano m.in. rozporządzenia Ministra b. Dzielnicy Pruskiej dotyczące szkolnictwa. Zamieszczano także zarządzenia Departamentu Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, akty Prowincjonalnego Kolegium Szkolnego, tłumaczenia ważniejszych rozporządzeń dotyczących szkolnictwa, rozporządzenia innych ministrów, programy nauczania, nominacje.

Do zakresu działania Departamentu Kultury i Sztuki należało „zawiadywanie i opieka nad sztuką, literaturą piękną, zabytkami, muzeami sztuki, teatrami i wykształceniem estetycznym narodu”¹⁰⁵. Likwidację Departamentu zarządzono już na początku 1921 r. Rozporządzenie o likwidacji Departamentu podpisał Minister b. Dzielnicy Pruskiej 11 lutego 1921 r. i zgodnie z art. 7 rozporządzenia weszło ono w życie z dniem ogłoszenia, tj. 24 marca 1921 r.¹⁰⁶ Spraw kultury i sztuki nie wyłączono jednak z zakresu działania Ministra, ponieważ dotychczasowe kompetencje Departamentu przeszły na wojewodów poznańskiego i pomorskiego. W obu urzędach wojewódzkich utworzono Wydziały Kultury i Sztuki, na które przeniesiono część budżetu Ministerstwa b. Dzielnicy Pruskiej, obejmującą wszystkie pozycje dotyczące wydatków osobowych i rzeczowych zlikwidowanego Departamentu oraz dotacje i zapomogi dla instytucji związanych ze sztuką. Rozporządzenie likwidujące Departament zostało jednak uchylone w grudniu 1921 r.¹⁰⁷ Prawdopodobnie przywrócono wówczas Departament, a wojewodom pozostawiono czynności konserwatorów prowincjonalnych dla zabytków sztuki i kultury ustanowionych dekretem króla pruskiego z 19 listopada 1891 r. Przypuszczenie to może potwierdzić istnienie w końcu marca 1922 r. Departamentu Kultury i Sztuki co prawda w likwidacji”¹⁰⁸.

Sprawy publicznej służby zdrowia należały do zakresu działania Departamentu Zdrowia Publicznego¹⁰⁹, który składał się wyłącznie z jednego wydziału. Zarząd spraw dotyczących zdrowia publicznego wyłączono na początku marca 1922 r. z zakresu działania Ministra b. Dzielnicy Pruskiej i przekazano Ministrowi Zdrowia Publicznego¹¹⁰.

¹⁰³ DzUPP nr 7 z 1921 r. poz. 38.

¹⁰⁴ DzURP nr 46 z 1921 r. poz. 283.

¹⁰⁵ DzPKP nr 19 z 1918 r. poz. 52.

¹⁰⁶ DzUMbDP nr 13 z 1921 r. poz. 82.

¹⁰⁷ DzUMbDP nr 33 z 1921 r. poz. 204.

¹⁰⁸ DzUMbDP nr 4 z 1922 r.

¹⁰⁹ DzPKP nr 5 z 1918 r. poz. 8; DzPKP nr 14 z 1918 r. poz. 31; MP nr 13 z 1919 r.

¹¹⁰ DzURP nr 21 z 1922 r. poz. 169.

Początkowo w Departamencie centralnym działał Wydział Personalny, który w grudniu 1920 r. przeniesiono do Biura Prezydialnego. Samodzielność uzyskał na podstawie statutu organizacyjnego Ministerstwa z 1921 r. Wtedy też zmieniono nazwę na Wydział Osobowy. Minister przekazał mu uprawnienia w zakresie przyjmowania do służby oraz zwalniania wszystkich urzędników i funkcjonariuszy niższych Ministerstwa¹¹¹. Wydział Osobowy został zlikwidowany rozporządzeniem Ministra b. Dzielnicy Pruskiej z 28 lutego 1922 r.¹¹²

Wydział Gospodarczy został utworzony na podstawie statutu organizacyjnego Ministerstwa z 1921 r.¹¹³ Nie można jednak ustalić zakresu działania tego wydziału. Został on zlikwidowany z dniem 28 lutego 1922 r.¹¹⁴

Żaden akt prawny nie uregulował utworzenia ani kompetencji ciała odpowiadającego Radzie Ministrów, jakim było Zebranie Szefów Departamentów. Na zebraniu tym załatwiane były prawdopodobnie najważniejsze sprawy dotyczące całej b. dzielnicy pruskiej i którymi zainteresowani byli wszyscy lub większość szefów departamentów. O istnieniu takiej instytucji dowiadujemy się z rozporządzenia dotyczącego Urzędu Osadniczego¹¹⁵. Natomiast „Konferencja szefów departamentów” wypowiedziała się odnośnie do pertraktacji prowadzonych z rządem niemieckim w sprawie urzędników niemieckich pracujących w b. dzielnicy pruskiej¹¹⁶.

4. Ponadto w ramach struktury wewnętrznej Ministerstwa b. Dzielnicy Pruskiej działały w większości niezależne zupełnie od departamentów następujące instytucje: Komitet Gospodarczy, Dyrekcja Gospodarcza, Izba Obrachunkowa, Urząd Walki z Lichwą i Spekulacją, Urząd Osadniczy, Urząd Statystyczny, Urząd Gazowniczy, Urząd Elektryfikacyjny, Urząd Główny Archiwów Państwowych, Urząd Spirytusowy, Urząd Bezpieczeństwa, Dyrekcja Cei, Najwyższy Trybunał dla Spraw Ubezpieczeń Społecznych, Główna Rada Żywnościowa, Rada Skarbowa, Rada Przemysłowo-Handlowa, Rada Archiwalna, Rada Ustawodawcza, Komisja Eksportu, Komisja Weryfikacyjna, Komisja dla udzielania pożyczek dla rolnictwa, Komisja dla załatwiania odwołań komendantów Zachodniej Straży Obywatelskiej, Wyższa Komisja Dyscyplinarna, Komisja Stabilizacyjna. Stosowana była także instytucja delegata, który był pełnomocni-

¹¹¹ DzUMbDP nr 15 z 1921 r. poz. 98.

¹¹² DzUMbDP nr 3 z 1922 r. poz. 11.

¹¹³ Ibidem.

¹¹⁴ Ibidem.

¹¹⁵ DzUMbDP nr 7 z 1920 r.

¹¹⁶ T. Zajączkowski, o.c., s. 17.

kiem Ministra do załatwiania spraw poza siedzibą Ministerstwa. Delegaci działali przy sądzie okręgowym i przy Komisarzu Generalnym Rzeczypospolitej w Gdańsku ¹¹⁷. Poszczególne departamenty miały natomiast swych przedstawicieli w Warszawie.

W połowie 1920 r. utworzono urząd Komisarza Państwowego ¹¹⁸, którego zadaniem było ujednolicenie prac związanych ze zdaniem i likwidacją administracji niemieckiej. Komisarzem został Wiktor Hinze. Podlegał ministrowi poprzez Biuro Prezydialne. Sprawy przejęcia władz i urzędów od organów państwowych niemieckich i pruskich wyłączono z zakresu działania Ministra w marcu 1922 r. i przekazano Ministrowi Spraw Zagranicznych ¹¹⁹. Komisariat państwowy dla przejęcia zarządu cywilnego na odstąpionych Polsce częściach b. dzielnicy pruskiej przeszedł wówczas pod kierownictwo tego ministra, pozostając nadal w Poznaniu ¹²⁰. Mimo to Komisarz ujmowany był w strukturze Ministerstwa jeszcze w końcu marca 1922 r. ¹²¹ Oprócz Komisarza Państwowego działali komisarze rządowi o bliżej nie określonych kompetencjach i podległości: komisarz rządowy giełdy poznańskiej, komisarz rządowy dla egzaminów chemików i znawców środków spożywczych oraz komisarz rządowy do spraw obrotu ziemniakami ¹²².

Poza zasadniczą strukturą Ministerstwa b. Dzielnicy Pruskiej znajdowały się dwie instytucje podległe bezpośrednio Ministrowi i ściśle współpracujące z Ministerstwem. Były to: Izby Przemysłowo-Handlowe oraz Państwowy Instytut Naukowo-Rolniczy w Bydgoszczy ¹²³.

5. Zgodnie z ustawą sierpniową siedzibą Ministerstwa b. Dzielnicy Pruskiej — tak jak wszystkich innych ministerstw — stała się stolica. Wszystkie ministerstwa miały jednak swe biura w Warszawie, a jedynie Ministerstwo b. Dzielnicy Pruskiej w Poznaniu. Całe Ministerstwo wraz z Ministrem od początku urzędowało w Poznaniu. W stolicy natomiast w dawnym Biurze Warszawskim Komisariatu NRL przy ul. Świętokrzyskiej 30 urzędowali delegaci wszystkich departamentów oraz zastępca Ministra, a później sam Minister. W Poznaniu biura Ministerstwa były rozmieszczone w różnych budynkach. Główną siedzibą był dawny zamek cesarski.

¹¹⁷ TU nr 70 z 1919 r. poz. 185; DzUMbDP nr 20 z 1921 r., Ruch Służbowy.

¹¹⁸ Urzędowa Gazeta Szkolna nr 11/12 z 1920 r. s. 84 i 85.

¹¹⁹ DzURP nr 21 z 1922 r. poz. 172.

¹²⁰ Ibidem.

¹²¹ DzUMbDP nr 4 z 1922 r.

¹²² DzUMbDP nr 7 z 1920 r.; DzUMbDP nr 11 z 1921 r.; DzUMbDP nr 19 z 1921 r. poz. 131.

¹²³ DzUMbDP nr 25 z 1921 r. poz. 163; TU nr 67 z 1919 r. poz. 165.

V

Gdy Ministerstwo rozpoczynało działalność, Minister mógł sprawować swą władzę jedynie na części terytorium poddanego jego władzy. Pierwszy okres działalności (do stycznia 1920 r.) poświęcono głównie tworzeniu form organizacyjnych władzy i przygotowaniom do jej terytorialnego rozszerzenia. Równocześnie z pracami organizacyjnymi Ministerstwo podjęło rokowania z Niemcami, które miały zakończyć się zawarciem umów wykonawczych do postanowień traktatu wersalskiego, dotyczących cesji Pomorza na rzecz Polski. Opierając się na kadrach Podkomisariatu NRL w Gdańsku (przeniesionego w listopadzie 1919 r. do Torunia) i Podkomisariatu NRL w Bydgoszczy, tworzone organizację przyszłego Urzędu Wojewódzkiego Pomorskiego.

Jednym z celów utworzenia Ministerstwa było zachowanie stabilnych stosunków społeczno-ekonomicznych w b. zaborze pruskim oraz utrzymanie sprawnie funkcjonującego porządku prawnego. Realizacja tych zamierzeń napotykała wiele trudności. Sztucznie utrzymywano w Wielkopolsce i na Pomorzu ceny zbytu produktów rolnych i przemysłowych na niższym poziomie niż w innych dzielnicach z jednoczesnym istnieniem jednej waluty w całym kraju i zniesieniem granicy celnej między Królestwem i Wielkopolską. Nastąpił wzrost zarobków robotniczych, ale wzrosły także koszty utrzymania i koszty produkcji, co niekorzystnie odbijało się na ogólnym poziomie wytwórczości.

Znacznym osiągnięciem było przeprowadzenie reorganizacji sądownictwa¹²⁴. Departament Sprawiedliwości podjął akcję spolszczenia sądownictwa, zainicjowaną już w listopadzie 1918 r. przez obradujący w Poznaniu Zjazd Polskich Prawników, a prowadzoną przez Wydział Prawników a następnie Komisarjat NRL. Uregulowano m.in. organizację sądownictwa, wprowadzono nową nomenklaturę i przede wszystkim język polski jako język urzędowy w sądach i notariatach. Przejęcie sądownictwa nastąpiło z dniem 1 stycznia 1920 r. Ze względu na dalszy dotkliwy brak Polaków z odpowiednim przygotowaniem zarówno w sądownictwie, jak i administracji nadal pracowało w tych działach wielu Niemców. Dla złagodzenia tych braków organizowano m.in. kursy dla sędziów przybyłych z Małopolski, kursy dla sędziów pokoju, sekretarzy sądowych, urzędników więziennictwa.

Wszystkie akty prawne mające obowiązywać na terenie b. dzielnicy pruskiej powinny być w odpowiedni sposób promulgowane. Początkowo akty prawne wydawane przez Ministra, departamenty i inne jednostki Ministerstwa publikowane były w „Tygodniku Urzędowym”. Z początkiem 1920 r. rozpoczęto wydawanie „Dziennika Urzędowego Ministerstwa b. Dzielnicy Pruskiej”. Należało w nim ogłaszać wszelkie ustawy i roz-

¹²⁴ T. Zajączkowski, o.c., s. 3 i n.

porządzenia publikowane w DzURP, które miały mieć moc obowiązującą w b. dzielnicy pruskiej, przepisy wykonawcze do wprowadzenia polskich ustaw, rozporządzeń wprowadzających zmiany w niemieckich i pruskich ustawach, a także okólników dotyczących więcej niż jednego departamentu¹²⁵. Ponadto od połowy 1921 r. zamieszczano tam także spisy ustaw i rozporządzeń dotyczących b. dzielnicy pruskiej, a ogłoszonych w DzURP¹²⁶. Dopiero z dniem 17 lipca 1920 r. wprowadzono na teren b. dzielnicy pruskiej ustawę w sprawie wydawania Dziennika Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej z 31 lipca 1919 r.¹²⁷ Wiele aktów wydanych przez Ministerstwo zostało również opublikowanych w Dzienniku Urzędowym Województwa Poznańskiego, Dzienniku Urzędowym Województwa Pomorskiego i Urzędowej Gazecie Szkolnej. Nie wszystkie zamieszczone tam akty opublikowane były wcześniej w TU, DzUMbDP czy DzURP.

Ważną formą działalności Ministerstwa było także wydawanie drukiem obowiązujących przepisów prawnych w oddzielnych pozycjach. Wydano drukiem tłumaczenia z języka niemieckiego ważnych aktów prawnych, podręczniki dla sędziów i urzędników. Najbardziej ożywioną działalność w tym zakresie prowadził Departament Sprawiedliwości. Wydawnictwa poświęcone jednemu tematowi nie zaspokajały zapotrzebowania na propagowanie wiedzy prawniczej. Z tego powodu w 1921 r. rozpoczęto wydawanie „Przeglądu Administracyjnego”. Głównymi działami tego pisma były: a) część teoretyczna, gdzie publikowano rozprawy teoretyczne, wykłady przedstawiające jakiś problem lub artykuły „pedagogiczne”, b) część praktyczna, gdzie publikowano przegląd piśmiennictwa, ustawodawstwa i orzecznictwa, słownik administracyjny, omówienie ważniejszych wydarzeń, korespondencje, poruszano także różne problemy dotyczące praktyki. „Przegląd” nie był organem Ministerstwa i dlatego wyrażane w tym wydawnictwie poglądy nie mogły być uznawane za poglądy Ministerstwa¹²⁸. Staraniem tego wydawnictwa prowadzona była „Biblioteka Przeglądu Administracyjnego”, w ramach której ukazało się kilka pozycji dotyczących administracji.

Jedną z wielu spraw przejętych od Komisariatu NRL była repolonizacja szkolnictwa. Wprowadzono m.in. zasadę nauczania w języku ojczystym, zmieniono zakres obowiązku szkolnego, nomenklaturę, organizację szkolnictwa, ustalono programy nauki¹²⁹. Ministerstwo konty-

¹²⁵ DzUMbDP nr 68 z 1920 r. poz. 490.

¹²⁶ DzUMbDP nr 22 z 1921 r. poz. 144.

¹²⁷ DzURP nr 47 z 1920 r. poz. 288; DzUMbDP nr 66 z 1919 r. poz. 400.

¹²⁸ Okólnik z dnia 29 kwietnia 1921 r. zamieszczony w Przeglądzie Administracyjnym nr 1/2 z 1921 r., s. 78.

¹²⁹ W. Jamrożek, *Repolonizacja szkolnictwa w Wielkopolsce i na Pomorzu w latach 1918 - 1928*, „Studia do dziejów Wielkopolski i Pomorza” t. XVI z. 1 (1985 r.) s. 61.

nuowało także rozpoczętą przez Komisariat akcję zmian nazw miejscowości.

Należy wspomnieć ponadto o utworzeniu przez Ministra wojewódzkich rad administracyjnych i wojewódzkich sądów administracyjnych oraz o wprowadzeniu zmian dotyczących województw i urzędów wojewódzkich¹³⁰. Ministerstwo prowadziło także część prac związanych z budową portu w Gdyni¹³¹. Departament Spraw Wewnętrznych zajmował się oficjalną akcją pomocy dla Warmii i Mazur. Na skutek wspólnej akcji Ministerstwa i organizacji społecznych na Warmię i Mazury wyjechało z Poznania kilkudziesięciu nauczycieli. Był to duży wysiłek, ponieważ także na terenie działania Ministerstwa odczuwano duży brak nauczycieli. Ministerstwo wspierało finansowo akcje agitacyjno-propagandowe skierowane na te właśnie tereny. Trudno jednak ustalić, jakie kwoty przeznaczono na ten cel¹³².

VI

Sprawa likwidacji Ministerstwa b. Dzielnicy Pruskiej wpłynęła na posiedzenie Sejmu już w lipcu 1920 r. Podjęto wówczas uchwałę o następującej treści: „Sejm stwierdza, że unifikacja b. dzielnicy pruskiej winna być jak najprędzej przeprowadzona z równoczesną zmianą Ministerstwa na Delegaturę”¹³³. Zamierzeń tych nie zrealizowano. W rok później sprawa likwidacji Ministerstwa wypłynęła ponownie, gdy na posiedzeniu Rady Ministrów w dniu 9 lipca 1921 r. zatwierdzano budżet Ministerstwa b. Dzielnicy Pruskiej. Uchwalono wówczas „przeprowadzenie włączenia b. dzielnicy pruskiej do ogólnej administracji Rzeczypospolitej w terminie do 1-go września r.b. W pierwszym rządzie ma nastąpić unifikacja pod względem administracji skarbowej”¹³⁴. Także tych poleceń nie wykonano, mimo że przejęto już wiele działów administracji. Minister Skarbu dr J. Michalski na posiedzeniu Sejmu w dniu 28 marca 1922 r. podał m.in.: „Z dniem 31 marca b.r. Ministerstwo b. Dzielnicy Pruskiej kończy swój żywot. Likwidację przeprowadza Ministerstwo Skarbu”¹³⁵.

¹³⁰ W. Maisel, *Wojewódzkie sądy administracyjne w Drugiej Rzeczypospolitej*. Warszawa—Poznań 1976, s. 86 i n.

¹³¹ S. Wachowiak, o.c., s. 130.

¹³² A. Czubiński, *Rola Wielkopolski i Poznania w kształtowaniu zachodnich i północnych granic odrodzonego państwa polskiego (1918 - 1921)*, w: *Polska myśl zachodnia w Poznaniu i Wielkopolsce. Jej rozwój i realizacja w wiekach XIX i XX*, Warszawa—Poznań 1980, s. 108.

¹³³ MP nr 153 z 10 lipca 1920 r.

¹³⁴ MP nr 154 z 11 lipca 1921 r.

¹³⁵ *Expose Ministra Skarbu dra Jerzego Michalskiego wygłoszone w dniu 28 marca 1922 r. w Sejmie Ustawodawczym Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1922, s. 2.

Sprawa ostatecznej likwidacji Ministerstwa wpłynęła na posiedzenie Sejmu w dniu 7 kwietnia 1922 r. Sprawę referował poseł Głabiński — „Rząd przyszedł z projektem zniesienia Ministerstwa, który to projekt przyjęła Komisja Konstytucyjna z pewnemi zmianami redakcyjnymi”¹³⁶. Na podstawie uchwalonej wtedy ustawy kompetencje przysługujące Ministrowi b. Dzielnicy Pruskiej przeszły na właściwych rzeczowo ministrów. Wykonanie ustawy z 7 kwietnia 1922 r. w przedmiocie zniesienia Ministerstwa b. Dzielnicy Pruskiej poruczono Prezydentowi Ministrów w porozumieniu z Ministrem Skarbu. Zgodnie z art. 6 ustawa weszła w życie z dniem ogłoszenia, czyli z dniem 28 kwietnia 1922 r.¹³⁷ Datę tę należy uznać za datę likwidacji Ministerstwa. Jako datę likwidacji Ministerstwa podaje się także (zupełnie niesłusznie) dzień 1 kwietnia¹³⁸ i 15 kwietnia 1922 r.¹³⁹ Uroczyste przejście władzy przez Prezydenta Ministrów odbyło się 10 kwietnia 1922 r. w Poznaniu. Ostatni Minister b. Dzielnicy Pruskiej został odwołany z zajmowanego stanowiska dopiero 29 kwietnia 1922 r.¹⁴⁰, prawdopodobnie po zakończeniu całkowitej likwidacji Ministerstwa.

VII

W ustroju centralnych organów w Drugiej Rzeczypospolitej przyjęto jako zasadę tzw. system realny, w którym poszczególni ministrowie podejmowali działania władcze w wyznaczonych im działach na terenie całego kraju. Jedynie w stosunku do Ministra b. Dzielnicy Pruskiej miał zastosowanie tzw. system prowincjonalny, w którym minister skupiał prawie całą władzę wykonawczą (a nawet ustawodawczą) na określonym terytorium.

Utworzenie urzędu Ministra było wyjściem kompromisowym wobec starcia się tendencji decentralistycznych, reprezentowanych przez polityków poznańskich z centralistycznymi, których rzecznikiem w rządzie był minister S. Wojciechowski. Propozycje poznańskie zmierzały do nadania b. dzielnicy pruskiej, a więc Wielkopolsce, Pomorzu i Śląskowi, statusu prowincji zdecentralizowanej na zasadzie szerokiej autonomii. Rząd warszawski nie chciał jednak dopuścić do stworzenia z Polski kraju federacyjnego. Powołano ministra prowincjonalnego, odpowiedzialnego przed Sejmem. Otrzymał on szeroki zakres władzy z kompetencjami ustawodawczymi. Wielu autorów dostrzegało tę szeroką władzę, pisząc:

¹³⁶ SS z 298 PSU z dnia 7 kwietnia 1922 r., łam 29.

¹³⁷ DzURP nr 30 z 1922 r. poz. 247.

¹³⁸ Z. Cybichowski, *Polskie prawo państwowe*, Warszawa 1925, t. 1, s. 212.

¹³⁹ J. Topolski, *Wielkopolska poprzez wieki*, Poznań 1973, s. 193.

¹⁴⁰ MP nr 98 z 29 kwietnia 1922 r.

„posiada olbrzymią władzą”¹⁴¹ czy „otrzymał szczególnie rozległą władzę”¹⁴².

Utworzenie urzędu Ministra b. Dzielnicy Pruskiej było właściwie utworzeniem rządu autonomicznego. Nie był on jednak całkowicie niezależny i nie mógł zarządzać wszystkimi sprawami. Zakres jego uprawnień, sposób sprawowania władzy a także organizacja wewnętrzna ministerstwa może być podstawą do określenia tego organu jako quasi-rządu. Oparty na ustawie sierpniowej związek b. dzielnicy pruskiej z resztą kraju był bardziej luźny niż związek b. dzielnicy austriackiej w czasie istnienia generalnej delegatury we Lwowie. Nawet Minister Skarbu, W. Grabski, na konferencji w Poznaniu w dniu 15 maja 1920 r. powiedział: „Dzisiejszy stan rzeczy w b. zaborze pruskim to jest bez porównania więcej aniżeli autonomia. To jest zupełnie odrębne państwo, które tylko porozumiewa się z nami i tylko spójnia wewnętrzna — ten duch narodowy — sprawia, że taki stan rzeczy może jakiś czas istnieć”¹⁴³.

Ministerstwo zostało zlikwidowane po spełnieniu właściwie wszystkich zadań wyznaczonych w ustawie. Przejęto władzę od Komisaritu NRL i organów niemieckich i pruskich, przygotowano — choć z wielkimi oporami — przejęcie wszystkich władz i urzędów przez ministrów resortowych, dokonano wielu zmian w ustawodawstwie. Ministerstwo miało przyczynić się do zachowania stabilnych stosunków społeczno-gospodarczych, lecz zadania tego nie spełniło w pełni. Ministerstwo utrzymało natomiast i umocniło sprawnie funkcjonujący porządek prawny. Niestety nie było to korzystne, ponieważ był on całkiem odmienny od systemu reszty kraju. Czyniono wiele kroków w kierunku unifikacji prawa, lecz po likwidacji Ministerstwa na ziemiach b. zaboru pruskiego nadal funkcjonował odrębny system prawa.

LE MINISTÈRE DE L'ANCIENNE PART PRUSSIENNE (1919 - 1922)

Résumé

Les ministères polonais sous la IIe République (1918-1939) étaient organisés suivant le critère de matières, leurs compétences et leurs divisions internes correspondant aux branches de l'administration. L'exception à cette règle a été faite en 1919 lorsque l'on a créé le Ministère de l'Ancienne Part Prussienne. On l'a établi en exécutant l'accord conclu entre le Gouvernement polonais et le Commissariat du Haut Conseil populaire à Poznań. Les attributions du Ministre respectif ont été définies de manière territoriale. Le Ministre était le membre du Conseil

¹⁴¹ K. W. Kumaniecki, *Ustrój państwowych władz administracyjnych na ziemiach Polski*, Kraków 1920, s. 122.

¹⁴² W. Komarnicki, *Polskie prawo polityczne*, s. 108.

¹⁴³ Cyt. za K. Dembski, o.c., s. 131.

des Ministres. Sa position était la même que celle d'autres ministres. Comme eux, il jouissait d'un vaste pouvoir exécutif. En plus, il disposait d'un pouvoir législatif bien que ce pouvoir fût limité. Le Ministre de l'Ancienne Part Prussienne était le supérieur des autorités et bureaux sur le territoire lui soumis, à l'exception des autorités et bureaux soumis à d'autres ministres. Les affaires étrangères, militaires et de douanes se trouvaient pourtant hors de ses attributions bien que dans la pratique il s'occupât même des dernières jusqu'à la fin de 1920.

La mission primordiale du Ministère a été la reprise de tous les autorités et bureaux du Commissariat du Haut Conseil populaire et de l'Etat allemand et prussien, l'exercice du pouvoir administratif sur le territoire de l'ancienne part prussienne conformément aux dispositions de la loi portant création du Ministère, la préparation de la reprise des autorités et bureaux par les ministres compétents ainsi qu'une réorganisation des autorités d'après les règles en vigueur sur tout le territoire de la République et la révision de la législation allemande et prussienne en vue de séparer les autorités et bureaux de l'Allemagne et de les adapter à des nouvelles conditions politiques. Les départements (divisions) que l'on a créés au sein du Ministère correspondaient aux ministères polonais particuliers.

La liquidation du Ministère a commencé vite après sa création. Les branches particulières de l'administration étaient transférées graduellement aux ministres compétents. La question de la suppression complète du Ministère s'est posée déjà en juillet 1920. La Diète a alors adopté une résolution sur l'achèvement le plus rapide de l'unification et la transformation du Ministère en Délégature. Ces plans n'ont pas été pourtant réalisés. En fin de compte, le 7 avril 1922 la Diète a voté la loi sur la suppression du Ministère. On l'a supprimé quand il s'était en principe acquitté de ses devoirs définis par la loi. Le remplissement des tâches n'était pas toutefois facile. On a repris le pouvoir du Commissariat du Haut Conseil populaire ainsi que des autorités allemandes et prussiennes, on a préparé la reprise des autorités et bureaux par les ministres compétents, on a introduit de nombreux amendements à la législation. Cependant, le Ministère, qui a réussi à garder l'ordre juridique bien fonctionnant, n'a pas contribué à une conservation des rapports socio-économiques stables.

